

УДК 130.2[394]:17

Оксана Ременець, канд. філософських наук, доцент кафедри філософської антропології, Інститут філософської освіти та науки Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, Україна, м. Київ

Феномен структур повсякденності: аксіологічний аналіз

Феномен структур повсякденності представлений через призму аналізу базових цінностей культури, що складають його сутність.

Ключові слова: структури повсякденності, цінність, свобода, солідарність, гідність.

Оксана Ременець. Феномен структур повсякденності: аксіологічний аналіз

Феномен структур повсякденності представлений через призму аналізу базових цінностей культури, що складають його сутність.

Ключевые слова: структуры повседневности, ценность, свобода, солидарность, достоинство.

Oksana Remenets. The phenomenon of the structures of everyday life: axiological analysis

The phenomenon of the structures of everyday life presented through the prism of analysis of basic cultural values that constitute its essence.

Keywords: structure of everyday life, values, freedom, solidarity, dignity.

Розвиток процесів становлення особистості в Україні, з погляду цілісності людської життєдіяльності, виражено через гуманізацію суспільних відносин. Ця закономірність зумовлює актуалізацію однієї із класичних філософсько-антропологічних проблем «Людина – суспільство». Людський розвиток і сама гуманізація суспільних відносин є пошуком підвалин, нових меж та форм соціалізації індивіда, аби він реалізував себе як провідник і творець більш прогресивних форм співжиття. Втілення загальнолюдських цінностей у стосунках людей виступає проблемою цілісності їх життєдіяльності, що зводиться до збереження таких алгоритмів поведінки та реакцій, за яких поліпшується – за рахунок збільшення ступенів свободи – відповідальність, яка є не що інше як простір для соціальної взаємодії у сучасному світі. Людський розвиток і сама гуманізація суспільних відносин є пошуком підвалин, нових меж та форм соціалізації індивіда, аби він реалізував себе як провідник і творець структур повсякденності. Але щоб зрозуміти природу повсякденності, треба слідувати рекомендаціям «Діалектики міфу» А.Ф. Лоссева [3] стати на позицію самого суб'єкта повсякденності, який навряд чи вважає себе істотою примітивною. Необхідні не статистично-соціологічні або універсально-психологічні моделі пояснення, але рефлексія і самоаналіз. Адже людина, так чи інакше, включена в простір повсякденності і, «опускаючи» конотації терміна «повсякденність», людина здійснює своєрідне перенесення провини і відповідальності – з себе на іншого.

Специфічного відтінку окресленому проблемному полю надає сьогоднішня ситуація у нашій країні. З одного боку, розклад старих соціальних і ідеологічних підвалин людської діяльності загострює потребу висунення власне етичних орієнтирів, що дозволяють б людям за умов нинішньої нестабільності знаходити надійну опору у житті, регулювати свої стосунки на гуманних та раціональних засадах. З другого – доводиться констатувати, що морально-ціннісна основа вітчизняної культури зазнала протягом ХХ століття таких втрат, до того ж сама ідея моралі та моральних цінностей була дискредитована такою мірою, що потреба у згаданих етичних орієнтирах тільки з великими труднощами знаходить для себе місце у суспільній свідомості. Тим більш нагальним і драматичним стає завдання обґрунтування подібних орієнтирів, осмислення способів їх критичної перевірки й утвердження. При цьому зрозуміло, що специфіка нашої вітчизняної ситуації вимагає від дослідників як оперативного засвоєння західного досвіду у цій галузі, що є неодмінною умовою виходу на сучасний рівень аналізу етичних проблем, так і якомога точнішого врахування особливостей вітчизняної моральної культури і її суперечливого розвитку, теоретично відповіддю на запити якого мають, зрештою, стати подібні дослідження.

Про становище аксіологічної сфери сучасної особистості можна сказати так: попередня система цінностей зруйнована. Падіння одного морально-етичного ідеалу не призвело до становлення іншого, нового, який користувався б постійною довірою. У результаті суспільство перебуває у стані плюрального пошуку нових ціннісних пріоритетів. Внутрішній та зовнішній простір особистості у сучасній ситуації зазнає значущих змін. З одного боку, іде процес усвідомлення своєї індивідуальності, її значимості, здобуття нових ступенів духовної свободи, а з другого – спостерігається деградація, розпад особистості, яка проявляється у криміналізації свідомості. В ієрархії цінностей знижується статус духовності, яка акумулює вищі людські цінності,

нівелюється значимість для молодих людей цінностей саморозвитку, трудової, освітньої діяльності, згасає інтерес до духовно-естетичної сфери, відбувається маргіналізація та раціоналізація духовного світу. Ціннісна структура молоді характеризується різким зростанням у ній вагомості індивідуальних мотивацій. Ця тенденція має стійкий характер. Лише повернувши колесо суспільної машини у зворотний бік, ми зможемо уникнути катастрофи суспільної та особистісної. Тобто всі вищезгадані проблеми перестануть бути проблемами, а стануть механізмами до побудови і збереження базових цінностей особистості не тільки в Україні.

У цьому контексті тема повсякденності увійшла до сфери наукового інтересу і вже встигла набути рис традиційності. Почали з'являтися дослідження з проблем побутової культури, способу життя в різні епохи, аналіз яких може слугувати основою для формування цінностей культури. Дослідження повсякденного світу становить особливу і одну з найбільш цікавих тем сучасної гуманітаристики. Але в теоретичних розробках видатних вчених-філософів категорія «повсякденність» не досить чітко окреслена, наприклад: «Повсякденність людини – це і є її внутрішній життєвий світ, об'єктивований зовні» [7, с.61]. Тому основною проблемою, що виникає при роботі з даною категорією, є її широта і обтічність. Кожен другий автор, який намагається дати визначення поняттю «повсякденність», використовує прикметники «синкретично», «універсальний» і т.п. Так, І.Т. Касавін і С.П. Щавелев (історик і соціолог) у дослідженні «Повсякденність і альтернативні світи» стверджують, що «сама синкретизм повсякденності і утворює її специфіку» [2, с.80]. Але є й інша проблема, яку можна безпосередньо пов'язати з труднощами тлумачення змісту даної категорії. Вона полягає в тому, що замість конкретних суджень щодо повсякденності можна зустріти, що вона має «специфічний», «своєрідний», «особливий» характер, але в чому саме полягає ця своєрідність, прямо не роз'яснюється.

Нарешті, третя і, можливо, найпоширеніша проблема у визначенні «повсякденності» складається з відомо негативних конотацій цього терміна, звідси, буденний світ заздалегідь розглядається як «ерозія», «приниження», навіть «гріхопадіння» істинної людської реальності. Починаючи ще з античності, ми зустрічаємо твердження що до заперечення можливості існування істинного знання в емпіричній реальності. Сьогодні виходить на перший план аналіз основних ознак повсякденності, зокрема таких як невизначеність, анонімність, біографічність, історичність, стабільність і які ми визнали першим науковим кліше стосовно даної теми. Дані характеристики повсякденності значимі в людському житті як чинники задоволення людських потреб та інтересів.

Як відомо, поняття «цінність» широко використовується у філософській та філософсько-антропологічній літературі для того, щоб показати соціальне, культурне значення певних явищ дійсності. У різних дисциплінах – філософії, соціології, політології та ін. – поняття «цінність» має різне значення.

Цінності функціонують як соціальні критерії вибору певних варіантів поведінки за конкретної ситуації, окреслюють контури ідеалу людського співжиття, роблять цей ідеал привабливим і таким чином зумовлюють рівень інтенсивності прагнень його реалізувати. Поведінка людини задовольняється потребами та інтересами. Потреби можуть бути задоволені, а інтереси реалізовані в різні способи за допомогою різних об'єктів. Але вони мають різну вагу для індивідів і спільнот, для їхнього нормального функціонування та розвитку, тому зазвичай формується різне ставлення до них. Людська діяльність визначається і направляється двома принципово різними рядами факторів: матеріально-реальними, котрі причинно їх детермінують, та ідеальними, котрі, очевидно, саме в силу своєї ідеальності, можуть набути реального впливу тільки у тому випадку, якщо людина сама буде тягнутись до них, переживати їх в якості своєї насущної матеріальної чи духовної потреби, тобто сприймати їх як цінності. Саме існування цінностей і саме через культурні цінності людина задовольняє свої потреби і відрізняється від тварин.

Осмилення людиною себе як самовільної, самостійної істоти, яка має бажання, волю, сили і можливості для виконання, задоволення цих бажань, може бути зрозуміло з позиції ідеї розвитку як природного процесу. Однак в світлі вищезгаданого сам розвиток постає як результат усвідомленого і неусвідомленого вибору людини. Цей вибір здійснюється тоді, коли є мета, засоби, і як феномен людської сутності – морально-ціннісна її орієнтація. Формується нова, об'єктивна основа цих дій, пов'язана з обмеженням здатності людини сприймати і розуміти світ в більшому діапазоні вимірів і розвитку, збільшенням її здібностей (тобто її свободи) в плані використання своїх можливостей в обмеженій кількості вимірів, яким вона володіє.

Аби подолати негативне сприйняття структур повсякденності в сучасній філософській науці слід виділити ціннісні орієнтації людини, сповідуючи які, дисциплінарні простори культури бу-

дуть спрямовані лише на вдосконалення особистості, а не навпаки. Це такі цінності культури як: свобода, справедливість, рівність, солідарність, гідність, толерантність, відповідальність.

Про свободу як феномен людської діяльності в рамках структур повсякденності можна говорити лише у тому випадку, якщо її визначення, детермінація цілком принципово відмінна від реально-причинної детермінації, якщо ціль є не реально діюча сила, а дещо ще не існуюче, але яке вільно вибирається і передбачається людиною, тобто цінність. Свобода як ціль, яка визначає спосіб і характер діяльності, вибрана, задана собі самим суб'єктом. Людина вільно творить тоді, коли привносить в світ дещо принципово нове, до цього часу не існуюче. Зрозуміло, цього може досягнути, використовуючи лише наявні засоби, фактично існуючі. Тим самим останні набувають характер інструментальних цінностей. А так як вони можуть бути цінними лише постільки, поскільки слугують для досягнення цілі, ясно, що джерелом цінностей засобів слід вважати цінність досяжних з їх допомогою цілей. Цінності ж, як відомо, до їх реалізації можуть існувати тільки ідеально, інакше безглуздо б було прагнення до їх реалізації.

Гідність як соціальна цінність, моральна якість етносу, характеристика його суті зумовлюється, врешті-решт, таким об'єктивним чинником, як культура народу в найширшому розумінні цього слова. Як відбиття однієї з типових рис моральної свідомості, гідність є виразником культури народу, суспільства в цілому.

Водночас вона є критерієм політичної культури суспільства, оскільки відображає міру розвитку громадянської самосвідомості, відчуття належності до своєї держави, поєднання власної долі з її долею. Поняття «національна гідність» детермінується історичною культурою. Історична пам'ять, знання архетипів свого етносу, власної історії, життя предків – обов'язкова умова існування структур повсякденності, – які і надають людині якостей свідомого громадянина, суспільно відповідальної особистості.

Гідність нації багато в чому визначається і рівнем соціальної культури суспільства, мірою збалансованості інтересів різних соціальних верств, спільнот, професійних та громадсько-суспільних об'єднань. Наочним показником національної гідності є те, якою мірою держава, суспільство в цілому цінують працю вченого, працівника культури, хлібороба, вчителя, лікаря, робітника, сумлінного службовця, трудової людини взагалі, тобто суб'єктів структур повсякденності.

Ідея справедливості важлива тому, що вона є по-сучасному, відповідно до нинішніх реалій, сформульованою ідеєю суспільного договору. Найбільш розгорнуто її аргументовано ідею справедливості нині розробив Дж. Ролз [6]. Виходячи з його концепції, визначальною при цьому є ідея спільного блага, заснованого на трьох основоположних принципах: політичній демократії, ринковій економіці та національній формі організації держави. Далі мова йде про те, щоб на основі усвідомленого прийняття людиною цих основоположень відбулося раціональне осмислення кожним ситуації, у якій він перебуває. Саме виходячи з цього, перебуваючи в невідомості щодо свого майбутнього, людина і випрацьовує систему своїх соціальних потреб. При цьому під справедливістю розуміється реалізація вимоги, згідно з якою люди мають поділяти долю одного. Тобто, щоб досягти суспільного блага, у людини вільного суспільства мають бути розвинуті почуття справедливості і раціональна властивість уявляти своє власне благо. У такому контексті нерівність є несправедливою, якщо вона не гарантує нормального існування менш активних, опускаючи їх на соціальне дно. Дана «проблема вічна, принципова і в певному сенсі метафізична» [5, с.265].

Структурно різними, але внутрішньо взаємопов'язаними є у західній цивілізації поняття солідарності і свободи. У цивілізованому суспільстві, де завдяки суспільному договору долається одвічна «боротьба всіх проти всіх», усталюється система складно структурованих відносин, у яких індивідуалізм урівноважується системою солідарності.

Солідарність складається в таких точках зустрічі між людьми, коли вони зацікавлені безпосередньо один одним, а не лише вигодами, які можуть бути від зустрічі. У таких моментах життя солідарність відіграє фундаментальну роль для суспільної єдності і взаємопідтримки. Окрім того, «ми сприймаємо солідарність як факт, який відіграє надзвичайно важливу роль у спільному житті всіх живих істот, відкриття якого було окреслено в новітній час як першорядне» [1, с.91]. Солідарність спрямована до майбутнього в тому сенсі, що вона виявляється спільним зусиллям задля збереження життя та продовження його в майбутньому. Через онтологічне спрямування до майбутнього солідарність дає значення сучасному життю і суспільству. Майбутнє виникає як віртуальне значення, відносно якого усвідомлюється минуле і, що важливо, висвітлюються, інтерпретуються нові, кращі альтернативи чи можливості самоздійснення. Проте без дійсної відповідальності за теперішнє і минуле не може бути солідарної упевненості і в

майбутньому – воно залишатиметься станом фантазії. Сенс історичної пам'яті складається як потреба відповідальності перед майбутнім: буде в ньому людина почуватися краще, вільніше, упевненіше, чи майбутнє залишатиметься гарантією збереження характеру попередньої влади та відповідної етики суспільних стосунків.

Скажімо, відомий іспанський філософ А.Кортіна, переконує: суть солідарності в тому, що вона не може бути інституалізована і, відповідно, не визначається контекстом стосунків «один з нас», а, навпаки, за походженням орієнтована на сприйняття «іншого свого» [8, с.19].

Солідарність як феномен не тотожна зі значенням того, що вкладаємо в такі слова і дії, як допомога, послуга і навіть доброчинність. Про це говорив не так давно чеський філософ Ян Паточка. Солідарність він ідентифікував як феномен «зворушення» (спантеличення), що виникає під впливом усвідомлення факту насильства і порушення людських прав. Солідарність не є простою реакцією на здійснення насильства, а радше сподіванням і відкритістю людини до прийдешньої радості, в світлі якої те, що суперечить її можливості, відокремлюється свідомістю як насильство і знущання. Відтак солідарність набуває свого значення в історії лиш поступово, проте вона відіграє дедалі значнішу роль в «онтологічному уконституванні буття людини» [4, с.349] і виконує феноменологічну функцію соціальної надії на краще.

Вищезгадані цінності та подібне їх тлумачення дає можливість через призму взаємодії індивідів в структурах повсякденності розширити характеристики повсякденності в сенсі їх позитивної значимості.

Список використаних джерел

1. Данилів В.Ю. Солідарність і солідаризм / Данилів В.Ю. – К.: КМ Academia, 2000. – 391 с.
2. Касавін І.Т. Аналіз повсякденності / І.Т. Касавін, С.П. Щавелєв. – М.: Наука, 2004. – 437 с.
3. Лосев А.Ф. Эстетика Возрождения / А.Ф. Лосев. – М.: Мысль, 2001. – 558 с.
4. Паточка Я. Єретичні есе про філософію історії / Я.Паточка; [пер. з чеш. Г.Сиваченко, І.Мельниченко]. – К.: Основи, 2001. – 374 с.
5. Попович М.В. Раціональність і виміри людського буття / М.В. Попович. – К.: Наукова думка, 1997. – 265 с.
6. Ролз Дж. Теория справедливости / Дж.Ролз. – Новосибирск: Изд.–во Новосибир. ун-та, 1995. – 350 с.
7. Шубіна М.П. Про поняття і природу повсякденності [Електронний ресурс] / М.П. Шубіна // Известия Уральского государственного университета. – 2006. – №42. – http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0042%2804_01-2006%29&xsl=showArticle.xslt&id=a05&doc=. / Content. jsp
8. Cortina A. Etica aplicada y democracia radical / A.Cortina. – Madrid: Ed. Tecnos, 1995. – 119 p.

* * *

УДК 113/119;–021:634:316;1

Людмила Шкіль, канд. філософських наук, доцент кафедри філософської антропології, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, Україна, м. Київ

Природа маргінальності: соціально-філософський контекст

Досліджується проблема маргінальності, яка є важливою соціально-філософською проблемою, розглядаються різновиди соціальних маргінальних елементів, аналізується ставлення до них суспільства у різні історичні періоди.

Ключові слова: маргінальність, безумство, ненормальність, дисциплінарна влада, психіатрична влада.

Людмила Шкіль. Природа маргинальности: социально-философский контекст

Исследуется проблема маргинальности, которая является важной социально-философской проблемой, рассматриваются разновидности социальных маргинальных элементов, анализируется отношение к ним общества в разные исторические периоды.

Ключевые слова: маргинал, безумие, ненормальность, дисциплинарная власть, психиатрическая власть.

Ludmila Shkil. Nature of marginal: social and philosophical context

Investigate the problem of marginality, which is an important social and philosophical problem, social species are considered marginal elements, analyzed attitude of society to them in different historical periods.

Keywords: marginal, insanity, abnormality, disciplinary power, mental power.

Проблематика взаємовідносин суспільства з маргінальними елементами є актуальною як для соціальної філософії, так і для іншого спектру філософських наук загалом. Але, нажалі, ця про-